

LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMES TIESA

Spriedums

Latvijas Republikas vārdā

Rīgā 2003. gada 20. maijā

lietā nr. 2002-21-01

Latvijas Republikas Satversmes tiesa šādā sastāvā: tiesas sēdes priekšsēdētājs Aivars Endziņš, tiesneši Ilma Čepāne, Romāns Apsītis, Juris Jelāgins, Andrejs Lepse, Ilze Skultāne un Anita Ušacka, ar tiesas sēdes sekretāri Egiju Freimani,

pieņemoties konstitucionālās sūdzības iesniedzēju - Alda Bauma, Zigurda Markoviča un Jāņa Rozenberga pārstāvim, zvērinātam advokātam Jānim Rozenbergam, un konstitucionālās sūdzības iesniedzēja Edmunda Lukevica pārstāvim, zvērinātam advokātam Ilmāram Bišeram,

un institūcijas, kas izdevusi apstrīdētos aktus, - Saeimas - pārstāvim, zvērinātam advokātam Laurim Liepam,

pamatojoties uz Latvijas Republikas Satversmes 85. pantu, Satversmes tiesas likuma 16. panta 1. punktu un 17. panta pirmās daļas 11. punktu,

Rīgā 2003. gada 22. aprīlī atklātā tiesas sēdē izskatīja lietu

"Par Augstskolu likuma 27. panta ceturtais daļas un 28. panta otrās daļas teksta "vai uz laiku līdz 65 gadu vecuma sasniegšanai" un likuma "Par zinātnisko darbību" 29. panta piektās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 106. pantam".

Konstatējošā daļa

1.

1.1.

1992. gada 10. novembrī Latvijas Republikas Augstākā padome pieņēma likumu "Par zinātnisko darbību". Likuma 29. pants noteica valsts zinātnisko iestāžu akadēmisko amatu sistēmu. 1996. gada 13. jūnijā Saeimā tika pieņemts likums, ar kuru likuma "Par zinātnisko darbību" 29. pants tika izteikts jaunā redakcijā. Šā panta piektā daļa paredzēja, ka administratīvos amatus un akadēmiskos amatus valsts zinātniskajās iestādēs un organizācijās, kā arī amatus vēlētajās koleģiālajās zinātniskajās institūcijās var ieņemt personas līdz 65 gadu vecuma sasniegšanai, izņemot gadījumus, kad konkrētā persona saņēmusi Izglītības un zinātnes ministrijas un Latvijas Zinātnes padomes saskaņotu atļauju par vecuma ierobežojuma atcelšanu uz noteiktu laiku.

1998. gada 20. maijā Saeimā tika pieņemts likums, ar kuru likuma "Par zinātnisko darbību" 29. pants vēlreiz tika grozīts. Šobrīd šā likuma 29. panta piektā daļa noteic, ka "administratīvos amatus (direktors, direktora vietnieks, zinātniskās struktūrvienības vadītājs) valsts zinātniskajās institūcijās un amatus vēlētajās koleģiālajās zinātniskajās institūcijās var ieņemt personas līdz 65 gadu vecuma sasniegšanai. Akadēmiskos amatus valsts zinātniskajās institūcijās var ieņemt personas bez vecuma ierobežojuma, ja to zinātniskā kvalifikācija un darba rezultativitāte atbilst Latvijas Zinātnes padomes noteiktajiem kritērijiem".

1.2.

1995. gada 2. novembrī Saeima pieņēma Augstskolu likumu. Tā 27. panta ceturtais daļas pirmais teikums noteic, ka "vēlētos profesora, asociētā profesora, docenta un administratīvos amatus (rektors, prorektors, dekāns) augstskolās var ieņemt līdz 65 gadu vecumam". Savukārt atbilstoši likuma 28. panta otrajai daļai "profesoru saskaņā ar šā likuma 33. panta nosacījumiem atklātā konkursā ievēlē uz sešiem gadiem, un rektors slēdz ar viņu darba līgumu uz visu ievēlēšanas periodu vai uz laiku līdz 65 gadu vecuma sasniegšanai". Saskaņā ar šo likumu līdzīga satura normas ir ietvertas arī augstskolu satversmēs.

1.3.

1998. gada 15. oktobrī Latvijas Republikas Satversmē (turpmāk - Satversme) tika izdarīti grozījumi, saskaņā ar kuriem Satversme tika papildināta ar 8. nodaļu "Cilvēka pamattiesības" (89. - 116. pants). Satversmes 91. pants noteic: "Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas." Savukārt Satversmes 106. panta pirmais teikums paredz: "Ikvienam ir tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai."

2.

2.1.

2002. gada 31. oktobrī **Aldis Baums, Zigurds Markovičs un Jānis Rozenbergs** iesniedza Satversmes tiesā konstitucionālo sūdzību, lūdzot atzīt Augstskolu likuma 27. panta ceturto daļu attiecībā uz vēlētiem profesora, asociētā profesora un docenta amatiem un 28. panta otrās daļas tekstu "vai uz laiku līdz 65 gadu vecuma sasniegšanai" (turpmāk - apstrīdētās Augstskolu likuma normas) par neatbilstošu Satversmes 91., 106. un 116. pantam.

Visi trīs pieteikuma iesniedzēji ir sasnieguši 65 gadu vecumu. Pēc viņu domām, apstrīdētās normas, pretēji Satversmes 106. pantā garantētajam, noteic diskriminējošus ierobežojumus viņu tiesībām brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu. Viņu tiesības tiek ierobežotas nevis spēju un kvalifikācijas dēļ, kā to pieļaujot Satversmes 106. pants, bet gan vecuma dēļ. Viņi neesot zaudējuši ne savas darbības, ne arī kvalifikāciju. Augstskolas viņus kā pasniedzējus aicinot turpināt līdzšinējo darbu, taču par zemāku darba samaksu un uz terminēta darba līguma pamata. Taču augstskolām esot arī iespēja piedāvāt viņiem darbu profesora amatā, jo neviena no viņiem "agrāk piedāvātajām amata vietām nav likvidēta kā nevajadzīga vai finansējuma trūkuma dēļ".

2.2.

2002. gada 3. decembrī **Edmunds Lukevics** iesniedza Satversmes tiesā konstitucionālo sūdzību, lūdzot atzīt likuma "Par zinātnisko darbību" 29. panta piekto daļu un Augstskolu likuma 27. panta ceturtais daļas pirmo teikumu un 28. panta otrās daļas vārdus "vai uz laiku līdz 65 gadu vecuma sasniegšanai" par neatbilstošiem Satversmes 82., 91. un 106. pantam, 1966. gada Starptautiskā pakta par

ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 7. un 31. pantam un Eiropas Sociālās hartas I sadaļas 1. punktam, II sadaļas 1. pantam un III sadaļas 20. pantam.

Pieteikumā norādīts, ka likuma "Par zinātnisko darbību" 29. panta piektajā daļā (turpmāk - apstrīdētā likuma "Par zinātnisko darbību" norma) paredzētie vecuma ierobežojumi attiecoties uz visatbildīgākajiem amatiem valsts zinātniskajās iestādēs. Šo amatu pienākumu veikšanai esot nepieciešama iepriekšēja plašu zināšanu apguve un spēja nodot šīs zināšanas citiem. Pieteikuma iesniedzējs uzsver, ka viņš ir Latvijas Organiskās sintēzes institūta direktors un šā institūta metālorganiskās ķīmijas laboratorijas vadītājs, 1532 zinātnisko publikāciju autors, pasaules zinātniskajos izdevumos visvairāk citētais Latvijas zinātnieks, kā arī ir lasījis lekcijas Francijas, Japānas un Zviedrijas universitātēs.

Pieteikuma iesniedzējs uzskata, ka daudzi pasaules mēroga zinātnieki arī pēc ievērojama vecuma sasniegšanas ir devuši lielu ieguldījumu zinātnes attīstībā. Lai gan visi cilvēki novecojot un pakāpeniski to darbības spējas mazinoties, šis process esot individuāls, un tādēļ nevarot visiem cilvēkiem piemērot vienādus ierobežojumus amatu ieņemšanai. Tā kā pieteikuma iesniedzējs ir sasniedzis 65 gadu vecumu, apstrīdētā likuma "Par zinātnisko darbību" norma liedzot viņam turpināt ieņemt savus līdzšinējos amatus Organiskās sintēzes institūtā, savukārt apstrīdētās Augstskolu likuma normas neļaujot viņam kandidēt uz profesora amatu Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātē.

3.

3.1.

Institūcija, kas izdevusi apstrīdētās normas, - **Saeima** - atbildes rakstā par apstrīdēto Augstskolu likuma normu atbilstību Satversmei norāda, ka būtisks augstskolu uzdevums ir rūpēties par jauno zinātnieku sagatavošanu un nodrošināt viņiem iespēju iekļauties pasaules akadēmiskajos procesos. Augstskolās nepārtraukti norisot zinātnisks un radošs darbs gan labi izglītotu, profesionālu speciālistu sagatavošanā attiecīgajā zinātnes vai mākslas apakšnozarē, gan jauno zinātnieku sagatavošanā un tādējādi tiekot nodrošināta augstskolas darbības pēctecība.

Apstrīdēto Augstskolu likuma normu mērķis neesot atbrīvoties no 65 gadu vecumu sasniegušām personām, kuras ieņem šajās normās minētos amatus. Šo normu mērķis esot nodrošināt akadēmiskā un administratīvā personāla atjaunošanu un augstskolu, zinātnes un mākslas attīstību. Likums liedzot personām pēc 65 gadu

vecuma sasniegšanas ieņemt minētos amatus, taču neierobežojot viņu tiesības turpināt zinātniskos pētījumus. Turklāt saskaņā ar Augstskolu likuma 27. panta ceturto daļu augstskolas rektors varot slēgt individuālus līgumus ar pensionēto akadēmisko personālu, arī par zinātnisko pētījumu veikšanu, paredzot konkrētu samaksu par noteiktu darba apjomu atbilstoši darbinieka kvalifikācijai.

Saeima norāda, ka 1997. gadā "Latvijas augstskolām tika noteikta 491 profesora amata vieta, un līdz 2002. gada beigām bija ievēlēti 295 profesori". Pēc Saeimas domām, "pakāpeniski atjaunojas augstākā akadēmiskā līmeņa mācītbspēki", savukārt apstrīdēto Augstskolu likuma normu atcelšana šo procesu bremzēsot. Labums, ko sabiedrība un citas personas minētajā gadījumā gūstot, esot lielāks nekā atsevišķu personu tiesību ierobežojums. Bez tam esot jāņem vērā, ka, piemēram, Satversmes 84. pants paredzot, ka "ar likumu var noteikt vecumu, ar kura sasniegšanu tiesneši atstāj savu amatu".

3.2.

Atbildes rakstā par apstrīdētās likuma "Par zinātnisko darbību" normas atbilstību Satversmei **Saeima** norāda, ka būtisks ikviena zinātniskās darbības subjekta uzdevums esot veikt zinātnisko un ar zinātniskās kvalifikācijas iegūšanu un celšanu saistītu darbību. Zinātnisko institūciju darbs, kura mērķis ir nodrošināt speciālistu pēctecību zinātniskajā darbībā, esot vērsts gan uz zinātniskajiem pētījumiem, gan arī uz jauno zinātnieku sagatavošanu. Saeima uzsver, ka apstrīdētajā likuma "Par zinātnisko darbību" normā noteiktie ierobežojumi "attiecas tikai uz personām, kas nosaka valsts zinātniskās institūcijas zinātniskās darbības galvenos virzienus, kā arī veic institūciju administratīvo pārvaldīšanu, taču neierobežo personu tiesības veikt zinātnisko darbību".

Pēc Saeimas domām, apstrīdētajā likuma "Par zinātnisko darbību" normā noteiktā vecuma ierobežojuma mērķis nav atbrīvoties no 65 gadu vecumu sasniegušām personām zinātniskajā darbībā, bet gan nodrošināt valsts zinātnisko institūciju administratīvā un vadošā personāla atjaunināšanos un zinātnes attīstību.

Saeima uzsver, ka apstrīdēto normu kopējais mērķis ir "veiksmīga zinātnes nozaru attīstība un straujās mācību spēku novecošanās novēršana". Tā kā ar apstrīdēto normu palīdzību tiekot ierobežotas nelielas indivīdu grupas tiesības par labu sabiedrībai, šāds ierobežojums atbilstot samērīguma principam. Turklāt, apzinot Eiropas Padomes dalībvalstu praksi attiecībā uz vecuma ierobežojumu noteikšanu

augstskolu profesoriem, esot redzams, ka šajās valstīs tiekot noteikts obligātais pensionēšanās vecums, lielākoties no 61 līdz 70 gadu vecumam.

4.

Lietas sagatavošanas ietvaros tika lūgts četru augstskolu viedoklis par apstrīdēto Augstskolu likuma normu atbilstību Satversmes 91. un 106. pantam. **Rīgas Tehniskās universitātes** (turpmāk - RTU) Senāts uzskata, ka šīs normas nepieciešams atcelt. Kļūstot arvien grūtāk nodrošināt ar darbiniekiem amata vietas, uz kurām attiecas vecuma ierobežojumi. Tas savukārt apgrūtinot kvalitatīva studiju procesa organizēšanu. RTU paredzētas 144 profesoru amata vietas, taču augstskolā strādājot tikai 61 profesors, bet 31 profesora amata vietā darbu veicot asociētie profesori. Zemo stipendiju un darba algu dēļ esot sevišķi grūti piesaistīt jaunus datorzinātņu, inženierzinātņu un dabaszinātņu maģistrus doktorantūras studijām. RTU uzsver, ka "pagaidām ir jāatsakās no prakses padzīt no augstskolām spējīgus, bet 65 gadu vecumu sasniegušus augsti kvalificētus profesionāļus". Pašlaik RTU ar profesoriem, kuri sasnieguši 65 gadu vecumu un vēlas turpināt strādāt šajā amatā, slēdzot individuālus līgumus uz vienu gadu un maksājot viņiem algu, kas esot divas reizes mazāka par ievēlētā profesora algu. RTU Senāts atbalsta viedokli, ka tiesības motivēti atļaut 65 gadu vecumu sasniegušām personām piedalīties konkursos uz amatiem, kuriem noteikts šāds vecuma ierobežojums, būtu jāpiešķir augstskolu senātiem. Tomēr attiecīgās personas varētu ievēlēt šajos amatos uz triju gadu periodu ne vairāk kā divas reizes.

Latvijas Universitātes (turpmāk - LU) Senāts atbalsta viedokli, ka gan apstrīdētās Augstskolu likuma normas, gan apstrīdētā likuma "Par zinātnisko darbību" norma "atbilst augstskolu attīstības interesēm un to piemērošanu pamato Latvijas Republikas Satversmes 116. pants".

Latvijas Mākslas akadēmija (turpmāk - LMA) norādījusi, ka Augstskolu likuma 27. panta ceturrtā daļa būtu jākoriģē, lai nodrošinātu iespēju strādāt augstskolā līdz 70 gadu vecumam un palielinātu augstskolu iespējas slēgt elastīgākus darba līgumus.

Latvijas Lauksaimniecības universitātes (turpmāk - LLU) Senāts uzskata, ka nepieciešams atstāt nemainīgus Augstskolu likumā ietvertos "vecuma ierobežojuma nosacījumus, jo to izmaiņa neatrisina augstskolu mācībspēku atjaunotnes problēmu, bet tikai nedaudz to attālina un padara vēl grūtāk risināmu".

Tā kā **Latvijas Zinātņu akadēmijas** (turpmāk - LZA) Senātam nav bijis vienota viedokļa par apstrīdētajās normās ietvertu vecuma ierobežojumu lietderīgumu un atbilstību Satversmei, LZA prezidents Jānis Stradiņš izteica Satversmes tiesai savus apsvērumus par šo jautājumu. No vienas puses, esot nepieciešams veicināt paaudžu nomaiņu augstskolās un zinātniski pētnieciskajās institūcijās. Taču tas lielā mērā esot saistāms ar finansējuma palielināšanu zinātnei un augstākajai izglītībai. No otras puses, LZA Senāta sēdes laikā esot pausta atziņa, ka šīs normas jāskata kontekstā ar vispārējo zinātnes situāciju Latvijā. J. Stradiņš uzskata, ka apstrīdētajās normās noteiktie vecuma ierobežojumi savu mērķi - veicināt jaunās paaudzes iesaistīšanu mācībspēku sastāvā un zinātniski administratīvajos amatos valsts zinātniskajās institūcijās - esot sasnieguši tikai daļēji. Tāpēc to jācenšas sasniegt ar citām, efektīvākām metodēm. Pēc J. Stradiņa domām, daudzi no tiem zinātniekiem, kas sasnieguši 65 gadu vecumu, varētu sekmīgi turpināt savu darbu valsts zinātniskajās iestādēs un augstskolās.

Latvijas Zinātnieku savienības (turpmāk - LZS) Valde uzskata, ka pašreizējos apstākļos apstrīdēto Augstskolu likuma normu un apstrīdētās likuma "Par zinātnisko darbību" normas lietderīgums ir apšaubāms, jo to turpmāka piemērošana varot novest Latvijas zinātņi tādā situācijā, ka pieredzējuši zinātnieki formālu iemeslu dēļ no zinātnes vadības aprites tiek izslēgti, bet gados jauno zinātnieku pieplūdums zinātnē ir minimāls un nepietiekošs. Pēc LZS Valdes domām, apstrīdētās normas varētu būt lietderīgas apstākļos, kad valsts maksimāli atbalstītu zinātnes attīstību Latvijā, piešķirot nepieciešamos līdzekļus un tādējādi sekmējot jauno zinātnieku interesi darboties zinātniskajās institūcijās. Pašreizējā situācijā apstrīdētās normas nenodrošinot zinātnē dabisko paaudžu nomaiņu.

Latvijas Zinātnes padome (turpmāk - LZP) uzskata, ka paaudžu nomaiņu zinātniskajās institūcijās un augstskolās nevarot veikt ar administratīvām metodēm. Vairumā Eiropas un pasaules valstu, kurās pastāvot šādi vecuma ierobežojumi, tie darbojoties būtiski atšķirīgos zinātnieku sociālā nodrošinājuma un zinātnes finansējuma apstākļos. Tajos gadījumos, kad personas vecums traucējot zinātnes administrēšanas darbu, attiecīgo darbinieku nomaiņu varot panākt ar citiem juridiskiem līdzekļiem. Ja tikšot atstāta spēkā apstrīdētā likuma "Par zinātnisko darbību" norma, tad esot būtiski jāpalielina zinātnes finansiālais nodrošinājums Latvijā.

5.

Sagatavojot lietu izskatīšanai, tika konstatēts, ka Augstskolu likuma 27. panta ceturtās daļas otrais un trešais teikums neietver tiesību ierobežojumus, kurus savā konstitucionālajā sūdzībā apstrīd A. Baums, Z. Markovičs un J. Rozenbergs. Turklāt viņu konstitucionālā sūdzība neietver juridisko pamatojumu tam, lai tiktu atzīta šo Augstskolu likuma normu neatbilstība Satversmei.

Savukārt no konstitucionālās sūdzības iesniedzēja E. Lukevica pārstāvja I. Bišera tika saņemta vēstule, kurā viņš paskaidroja, ka E. Lukevics neapstrīd likuma "Par zinātnisko darbību" 29. panta piektās daļas otrā teikuma atbilstību Satversmei.

Ņemot vērā šos apstākļus, Satversmes tiesa rīcības sēdē izbeidza tiesvedību par Augstskolu likuma 27. panta ceturtās daļas otrā un trešā teikuma un likuma "Par zinātnisko darbību" 29. panta piektās daļas otrā teikuma atbilstību Satversmes 91. un 106. pantam.

6.

Tiesas sēdē konstitucionālās sūdzības **iesniedzēju pārstāvis J. Rozenbergs** pauda viedokli, ka apstrīdētās Augstskolu likuma normas liedz 65 gadu vecumu sasniegušām personām piedalīties atklātos konkursos uz profesora, asociētā profesora un docenta akadēmiskajiem amatiem augstskolās. Šīs normas faktiski atturot 59 gadus vecas un vecākas personas no nopietna darba zinātnes jomā. Viņš uzsvēra, ka profesoriem, kuri amatā nav ievēlēti, saskaņā ar Augstskolu likuma 28. panta trešo daļu ir liegtas iespējas vadīt zinātniskos pētījumus un veikt izglītojošo darbu. Neesot iemeslu, kādēļ, izvēloties atbilstošāko kandidātu amatam, būtu jāizmanto administratīvas metodes, nevis atklāti konkursi. Apstrīdētajās Augstskolu likuma normās ietvertie ierobežojumi neesot lietderīgi, jo, tos piemērojot, augstskolās neesot iespējams nodrošināt ar darbiniekiem visas akadēmisko amatu vietas.

Konstitucionālās sūdzības **iesniedzēja pārstāvis I. Bišers** uzsvēra - nav pamata uzskatam, ka 65 gadu vecumu sasniegušas personas vairs nevar būt par zinātniskās darbības organizatoriem. Satversmes 116. pants pieļaujot pamattiesību ierobežojumus, lai sasniegtu šajā normā noteiktos leģitīmos mērķus. Taču I. Bišers noliedza, "ka profesori un zinātnisko iestāžu vadītāji, kas būs vecāki par 65 gadiem, apdraudēs Latvijas drošību vai Latvijas iedzīvotāju tikumību". Viņš norādīja, ka Latvijai jāpilda starptautiskie līgumi, kuri aizliedz diskrimināciju vecuma dēļ, arī Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām. Bez tam I. Bišers pievērsa

uzmanību Darba likuma 7. pantam, kas paredzot visām personām bez vecuma ierobežojuma vienlīdzīgas tiesības uz darbu.

Kā J. Rozenbergs, tā arī I. Bišers pauda vienotu nostāju, ka visu personu spējas un kvalifikācija esot jāvērtē objektīvi un to varot darīt augstskolu profesoru padomes un zinātniskās padomes. Tādēļ neesot pamata 65 gadu vecumu sasniegušām personām liegt tiesības piedalīties konkursos uz vakantajām amata vietām augstskolās un valsts zinātniskajās institūcijās.

Saeimas pārstāvis Lauris Liepa pauda viedokli, ka apstrīdētajās Augstskolu likuma un likuma "Par zinātnisko darbību" normās ietvertie ierobežojumi ir zinātnes reformas sastāvdaļa un ir pamatoti. Ierobežojumiem esot jābūt noteiktiem ar likumu, vēršot uz leģitīma mērķa sasniegšanu un nepieciešamiem demokrātiskā sabiedrībā. Pēdējais no šiem kritērijiem atbilstoši Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksei ietverot divus elementus: pirmkārt, ierobežojumiem esot jābūt sociāli nepieciešamiem, un, otrkārt, tiem esot jābūt samērīgiem. Visās apstrīdētajās normās ietverto ierobežojumu leģitīmais mērķis esot "nodrošināt demokrātiskā sabiedrībā būtiski nepieciešamas jomas — zinātnes attīstību, modernizāciju". To varot panākt tikai iesaistot šajā nozarē jaunus zinātniekus. Tādējādi tiekot aizsargāta demokrātiskā valsts iekārta.

Bez tam, pēc Saeimas pārstāvja domām, apstrīdētās Augstskolu likuma normas pamudina gados vecākus augstskolu mācībspēkus, īpaši profesorus, rūpēties par to, lai viņiem būtu aizvietotāji un darba turpinātāji. Augstskolu likuma 27. panta ceturtā daļa nodrošinot to, lai, pirmkārt, vecākās paaudzes mācībspēki varētu turpināt darbu augstskolās un, otrkārt, lai jaunākās paaudzes speciālisti varētu ieņemt vēlētos akadēmiskos amatus. Turklāt, ja visas akadēmisko amatu vietas neesot iespējams nodrošināt ar jauniem darbiniekiem, Augstskolu likuma normas neliedzot ar vecākiem mācībspēkiem slēgt individuālus līgumus.

Apstrīdētajās normās minētie vecuma ierobežojumi esot jāskata kopsakarā ar citos likumos minētiem vecuma ierobežojumiem, kas attiecināmi uz vienlīdz atbildīgiem amatiem, piemēram, tiesnešiem, prokuroriem un civildienesta ierēdņiem. Atceļot apstrīdētās normas, netikšot atrisināta galvenā problēma - jaunu speciālistu trūkums augstākajā izglītībā un zinātnē.

Pieaicinātā persona - LZA prezidents J. Stradiņš - norādīja, ka 2003. gadā Latvijā paredzētais finansiālā atbalsta apjoms zinātnē, salīdzinot ar pārējām Eiropas Savienības kandidātvalstīm, ir viszemākais. Bez apstrīdētajās normās ietvertajiem vecuma ierobežojumiem neesot nekādu citu apstākļu, kas veicinātu jaunās paaudzes

speciālistu ienākšanu zinātnē un augstākajā izglītībā. Līdz ar to šīs normas neveicinot zinātnes attīstību Latvijā. Par kritērijiem visatbilstošāko pretendentu izvēlei attiecībā uz konkrētiem amatiem augstskolās un valsts zinātniskajās institūcijās esot jāuzskata personu darba kvalitāte un talants. LZA Senātā vairāki akadēmiķi atbalstījuši nepieciešamību apstrīdētās normas atstāt spēkā, taču citi akadēmiķi pauduši uzskatu, ka šo normu darbību nepieciešams apturēt vai pat tās atcelt.

Pieaicinātā persona - LU rektors Ivars Lācis - paskaidroja, ka rektors ar pensionēto akadēmisko personālu individuālos līgumus par noteikta darba izpildi slēdz pēc attiecīgās fakultātes priekšlikuma un uz dažādiem termiņiem. Arī atalgojuma noteikšana šiem darbiniekiem esot decentralizēta, un tā apmērs, salīdzinājumā ar atalgojumu, kāds personai bijis tās ievēlēšanas termiņa laikā, varot gan samazināties, gan palielināties.

Pieaicinātā persona - RTU rektors Ivars Knēts - uzsvēra, ka RTU līdzekļu trūkuma dēļ ar pensionētajiem profesoriem slēdzot individuālus līgumus, kas viņiem paredz zemāku atalgojumu par to, kāds bijis noteikts, atrodoties vēlētos akadēmiskajos amatos. Bez tam nepietiekamā līdzekļu apjoma dēļ RTU neesot iespēju piesaistīt darbam augstskolā jaunus doktorantus. Tādēļ apstrīdētajās Augstskolu likuma normās ietvertie ierobežojumi savu mērķi - radīt jauno mācībspēku potenciālu - neesot sasnieguši. Pašlaik RTU apmēram 40 profesoru amata vietas neesot nodrošinātas ar darbiniekiem, turklāt 2003. gadā no darba RTU būšot jāaiziet vēl astoņiem 65 gadu vecumu sasniegušiem mācībspēkiem, bet 2004. gadā - sešiem šādiem mācībspēkiem.

Pieaicinātā persona - Izglītības un zinātnes ministrijas Augstākās izglītības un zinātnes departamenta direktors Jānis Čakste - norādīja, ka Izglītības un zinātnes ministrija iespēju robežās cenšoties stimulēt akadēmiskā personāla atjaunotni. Viņš uzsvēra, ka konkurence uz profesoru vietām augstskolās esot atšķirīga. Piemēram, nevarot salīdzināt situāciju Rīgas Tehniskajā universitātē un Rīgas Stradiņa universitātē. Pirmajā apstrīdētās normas neesot veicinājušas akadēmiskā personāla atjaunošanos, taču Rīgas Stradiņa universitātē "stāv rindā viens profesors aiz otra".

Secinājumu daļa

1.

Satversmes 106. pantā noteiktas ikvienas personas tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu. Kā tiesa jau iepriekš atzinusi, Satversmes 106. pants aizsargā personas pret diskrimināciju darba tirgū un garantē indivīdam tiesības pretendēt uz jebkādu nodarbošanos, taču šo tiesību realizācija ir cieši saistīta ar katras personas spējām un kvalifikāciju [*sk. Satversmes tiesas spriedumu lietā nr. 2001-16-01, secinājumu daļas 2. punktu // Latvijas Vēstnesis, 05.06.2002, nr. 84 (2659)*]. Tātad Satversmes 106. panta izpratnē tiesības brīvi izvēlēties darbavietu un nodarbošanos nozīmē, pirmkārt, visām personām vienlīdzīgu pieeju darba tirgum un, otrkārt, to, ka valsts nedrīkst noteikt personām citus ierobežojošus kritērijus kā vien noteiktas to spēju un kvalifikācijas prasības, bez kurām persona nevarētu pildīt attiecīgā amata pienākumus.

Apstrīdētajās Augstskolu likuma normās paredzētie ierobežojumi attiecas uz vēlētiem akadēmiskajiem (profesors, asociētais profesors un docents) un administratīvajiem (rektors, prorektors un dekāns) amatiem. Šos amatus saskaņā ar Augstskolu likuma 27. panta ceturto daļu nedrīkst ieņemt personas, kuras sasniegušas 65 gadu vecumu. Šā likuma 28. panta otrā daļa turklāt paredz, ka rektors ar profesoru slēdz darba līgumu uz visu ievēlēšanas laiku vai uz laiku līdz 65 gadu vecuma sasniegšanai.

Likuma "Par zinātnisko darbību" 29. panta piektās daļas pirmais teikums noteic līdzīgu ierobežojumu attiecībā uz valsts zinātnisko institūciju administratīvajiem amatiem (direktors, direktora vietnieks, zinātniskās struktūrvienības vadītājs) un amatiem vēlētajās koleģiālajās zinātniskajās institūcijās. Tā kā saskaņā ar šo likuma "Par zinātnisko darbību" normu personas, kuras sasniegušas 65 gadu vecumu, nevar ieņemt minētos amatus, ar tām darba tiesiskās attiecības tiek izbeigtas, darba devējam uzteicot darba līgumu.

Tādējādi gan apstrīdētās Augstskolu likuma normas, gan apstrīdētā likuma "Par zinātnisko darbību" norma liedz 65 gadu vecumu sasniegušām personām vienlīdzīgu iespēju kandidēt uz minētajiem amatiem un līdz ar to šīm personām nav nodrošināta Satversmes 106. pantā garantētā vienlīdzīgā pieeja darba tirgum.

Sabiedriskā un juridiskā doma par diskrimināciju vecuma dēļ laika gaitā ir bijusi dažāda. Pagājušā gadsimta vidū attieksme pret vecākās paaudzes cilvēkiem,

atšķirībā no gadsimta sākumā dominējošā viedokļa, kļuva diskriminējošāka. Daudzās Eiropas valstīs personām līdz ar noteikta vecuma iestāšanos tika noteikts aizliegums ieņemt attiecīgus amatus. Kā pareizi norāda Saeima, Eiropas Padomes veiktais apkopojums (*sk. University Teachers in Europe. Career structures and status. Ed. by Suzanne Baudemont. Strasbourg: Council of Europe, 1995*) liecina, ka lielā daļā Eiropas valstu tika noteikts vecums, līdz ar kura sasniegšanu atsevišķām augstskolu amatpersonām un docētājiem savs amats bija jāatstāj. Piemēram, pagājušā gadsimta astoņdesmitajos gados pastāvēja viedoklis, ka ir nepareizi noteikt pārāk augstu vecuma cenzu. Tas apgrūtinātu augstākās izglītības sektora darbu, jo būtu daudz gados vecu mācītspēku, lielākajai daļai no kuriem vairs nav radošas pieejas darbam. Bez tam augstais vecuma cenzs palēninātu jaunu mācītspēku iesaistīšanu akadēmiskajā darbā (*sk. Reform and Development of Tertiary (Post-Secondary) Education in Southern Europe. Strasbourg: Council of Europe, 1980, p. 414*).

Taču līdz ar iedzīvotāju novecošanos un cilvēktiesību attīstību iepriekš minētais viedoklis ir mainījies. Proti, cilvēktiesībās tiek paredzēts vispārējs diskriminācijas aizliegums personas vecuma dēļ, bet nodarbošanās aizliegums, pamatojoties uz vecumu, ir pieļaujams tikai retos izņēmuma gadījumos, ja tam ir īpaši svarīgi iemesli.

Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 6. pants noteic, ka pakta dalībvalstis atzīst ikvienas personas tiesības pelnīt iztiku ar darbu, ko tā brīvi izvēlas vai pilda. Savukārt pakta 2. pantā tā dalībvalstis apņemas nodrošināt šīs tiesības bez jebkādas diskriminācijas. Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 12. protokolā, kuru ir parakstījusi arī Latvijas Republika, paredzēta jebkuras ar likumu noteiktas tiesības nodrošināšana bez diskriminācijas. Saskaņā ar Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 21. pantu jebkura diskriminācija atkarībā no personu vecuma ir aizliegta. Bez tam Eiropas Padomes 2000. gada 27. novembra direktīvā 2000/78/EC, kuras prasību izpildei nepieciešami akti Eiropas Savienības dalībvalstīm jāpieņem līdz 2003. gada 2. decembrim, konkrēti, tās 2. pantā, noteikts gan tiešas, gan netiešas diskriminācijas aizliegums. Atbilstoši direktīvas 6. panta pirmajai daļai dažāda attieksme vecuma dēļ nav uzskatāma par diskrimināciju, ja attiecīgās valsts tiesību kontekstā tā ir objektīvi un saprātīgi attaisnota ar leģitīmu mērķi, ieskaitot leģitīmu nodarbinātības politiku un mērķus saistībā ar darba tirgu un profesionālo izglītību, un ja šā mērķa sasniegšanas līdzekļi ir atbilstīgi un nepieciešami. Līdzīga rakstura normas atrodamas arī citos starptautiskajos

dokumentos [sk. *Satversmes tiesas spriedumu lietā nr. 2001-12-01, secinājumu daļas 3.1.2. punktu // Latvijas Vēstnesis, 20.03.2002, nr. 44 (2169)*].

Bez tam Eiropas valstīs pēdējos gados pieņemtās konstitūcijas nepieļauj cilvēku diskrimināciju vecuma dēļ. Piemēram, Somijas Republikas konstitūcijas 6. panta otrajā daļā noteikts, ka ne pret vienu nedrīkst bez pieņemama iemesla īstenot atšķirīgu attieksmi uz vecuma pamata. Arī Šveices Konfederācijas konstitūcijas 8. panta otrā daļa aizliedz personas diskriminēt to vecuma dēļ.

Savukārt Latvijā kopš 2002. gada 1. jūnija atbilstoši Darba likuma 7. pantam visu personu vienlīdzīgas tiesības uz darbu, taisnīgiem, drošiem un veselībai nekaitīgiem darba apstākļiem, kā arī uz taisnīgu darba samaksu nodrošināmas bez jebkādas tiešas vai netiešas diskriminācijas neatkarīgi no personas vecuma. Turklāt Darba likuma 29. pants noteic, ka, dibinot darba tiesiskās attiecības un darba tiesisko attiecību pastāvēšanas laikā, it īpaši paaugstinot darbinieku amatā, nosakot darba apstākļus, darba samaksu vai profesionālo apmācību, kā arī uzteicot darba līgumu, aizliegta atšķirīga attieksme, arī atkarībā no darbinieka vecuma.

Nav pamatots Saeimas viedoklis, ka apstrīdētajās Augstskolu likuma un likuma "Par zinātnisko darbību" normās noteiktos ierobežojumus var salīdzināt ar citās tiesību normās esošajiem ierobežojumiem, piemēram, attiecībā uz tiesnešiem, prokuroriem, valsts civildienesta ierēdņiem, policijas un robežsardzes amatpersonām. Šīs personas atrodas valsts dienesta attiecībās vai ir tiesu varu pārstāvošas amatpersonas, un to nodarbinātības tiesiskās attiecības nedibinās uz darba līguma pamata. Turpretim apstrīdētajās normās minētie augstskolu un valsts zinātnisko iestāžu darbinieki atrodas darba tiesiskajās attiecībās. Ja valsts dienesta un tiesu varu pārstāvošo amatpersonu atrašanās amatā pēc likumā noteiktā vecuma sasniegšanas tiek pagarināta, nodarbinātības noteikumi tām netiek grozīti. Taču ar 65 gadu vecumu sasniegušajiem mācītspēkiem, ja rektors vēlas arī turpmāk viņus nodarbināt, jāslēdz jauni līgumi, kuru noteikumi (darba samaksa, veicamais darbs, darba laiks u.c.), kā liecina prakse (sk. *lietas 1. sējumu, 41. - 44. lpp.*) var būtiski atšķirties, pat pasliktināties, salīdzinot ar iepriekšējos darba līgumos paredzēto.

Bez tam Augstskolu likuma 27. panta ceturtajā daļā noteiktais, proti, ka "rektors ... var slēgt individuālus līgumus", nozīmē arī to, ka, pirmkārt, rektors vienpersoniski izlemj, vai ir nepieciešams un iespējams turpmāk nodarbināt 65 gadu vecumu sasniegušo personu. Otrkārt, var mainīties profesora, asociētā profesora vai docenta, t.i., nodarbinātās personas, statuss, jo par darbu izpildi var noslēgt ne tikai

darba līgumu, bet arī uzņēmuma līgumu, un tad docents, asociētais profesors vai profesors nav uzskatāms par darbinieku darba tiesību izpratnē un viņu vairs neaizsargā darba tiesību normas.

2.

Satversmes tiesa jau iepriekš ir lēmusi, ka Satversmes 106. pantā minētās tiesības var ierobežot tikai likumā noteiktajā kārtībā tajos gadījumos, kad to prasa ļoti svarīgu sabiedrības interešu aizsardzība, un ja tiek ievērots samērīguma princips [*sk. Satversmes tiesas spriedumu lietā nr. 2002-20-0103, secinājumu daļas 3. punktu // Latvijas Vēstnesis, 24.02.2003, nr. 62 (2827)*]. Satversmes 116. pants noteic, ka 106. pantā paredzētās tiesības "var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību". Līdz ar to 106. pantā paredzēto tiesību ierobežojums vērtējams atbilstoši 116. panta kritērijiem.

Tas nozīmē, ka Satversmes 106. pantā nostiprināto tiesību ierobežojumam ir jāatbilst šādām prasībām:

- a) tam jābūt noteiktam ar likumu;
- b) tam jāatbilst leģitīmam mērķim, kuru valsts vēlas sasniegt, nosakot šo ierobežojumu;
- c) tam jāatbilst samērīguma principam.

3.

3.1.

Tā kā apstrīdētās normas, kurās ietverti Satversmes 106. pantā paredzēto pamattiesību ierobežojumi, ir noteikti ar Saeimas pieņemtiem likumiem, kuri izsludināti atbilstoši likumā noteiktajai kārtībai un ir spēkā, tiesa uzskata, ka nav šaubu par to, ka šie ierobežojumi ir noteikti ar likumu.

3.2.

Saeima uzskata, ka apstrīdētajās Augstskolu likuma normās ietvertos ierobežojumu mērķis ir "nodrošināt akadēmiskā un administratīvā personāla atjaunošanu un augstskolas darbības un zinātnes nozaru attīstību". Personas, kuras ieņem apstrīdētajās normās minētos amatus, lielā mērā nosakot augstskolas darba kvalitāti, kā arī augstskolas un attiecīgo zinātnes nozaru attīstību. Tādēļ, piemēram,

profesoram būtu jāveic mūsdienu līmenim atbilstošs zinātniskās pētniecības vai mākslinieciskās jaunrades darbs un jānodrošina augstas kvalitātes studijas konkrētajā zinātnes vai mākslas apakšnozarē.

Savukārt apstrīdētajā likuma "Par zinātnisko darbību" normā ietvertais ierobežojums, pēc Saeimas domām, ir noteikts ar mērķi veicināt "administratīvā un vadošā personāla atjaunināšanos un zinātnes nozaru attīstību". Šāds ierobežojums esot "nepieciešams, lai nodrošinātu jaunākās paaudzes speciālistiem iespēju pretendēt uz valsts zinātnisko institūciju vadošajiem administratīvajiem un vēlētajiem amatiem, jo vēlēto un administratīvo amatu skaits šajās institūcijās ir ierobežots".

Minētie mērķi, kurus likumdevējs vēlējis sasniegt, iekļaujot apstrīdētajās normās pamattiesību ierobežojumus, ir svarīgi augstākās izglītības, zinātnes un mākslas attīstībai. Tomēr Saeima atbildes rakstos vecuma ierobežojumus nav saistījusi ar kādu no Satversmes 116. pantā minētajām vērtību kategorijām.

Nevar piekrist tiesas sēdē paustajam Saeimas pārstāvja viedoklim, ka šo ierobežojumu leģitīmais mērķis ir nodrošināt zinātnes attīstību un modernizāciju nolūkā aizsargāt demokrātisko valsts iekārtu. Demokrātiskās valsts iekārtas aizsardzība pret darbībām, kas vērstas uz šīs iekārtas likvidāciju vai traucēšanu, ir viens no Satversmes 116. pantā minētajiem leģitīmajiem mērķiem, kuru sasniegšanai pieļaujams samērīgi ierobežot personu pamattiesības, arī Satversmes 106. pantā noteiktās. Nenoliedzami, augstākās izglītības un zinātnes attīstība ir svarīga jebkurai sabiedrībai, ikvienā valsts iekārtā un formā, arī demokrātiskā republikā. Taču nepamatots ir viedoklis, ka 65 gadu vecumu sasniegušu personu atrašanās apstrīdētajās normās minētajos amatos varētu apdraudēt demokrātisko valsts iekārtu. **Tādējādi apstrīdētajās Augstskolu likuma un likuma "Par zinātnisko darbību" normās ietvertu pamattiesību ierobežojumu leģitīmais mērķis nav un nevar būt demokrātiskas valsts iekārtas aizsardzība.**

Bez tam apstrīdētajās normās ietvertie Satversmes 106. pantā noteikto pamattiesību ierobežojumi nav vērsti arī uz Satversmes 116. pantā minēto citu cilvēku tiesību aizsardzību, sabiedrības drošību un tikumību.

Tā kā pienācīgs izglītības un zinātnes līmenis ir katras valsts sekmīgas attīstības neatņemams priekšnoteikums, tiesa uzskata, ka **apstrīdētajās normās noteikto ierobežojumu mērķis ir vērst uz sabiedrības labklājības nodrošināšanu**. Kaut arī sabiedrības labklājības aizsardzība galvenokārt aptver sabiedrības vispārējo materiālo labklājību, tā ir attiecināma arī uz nemateriālām vērtībām, kas nepieciešamas pēc

iespējas harmoniskākai sabiedrības funkcionēšanai. Taču, "ietverot jēdzienā "sabiedriskā labklājība" arī nemateriālos aspektus, tomēr jāievēro maksimāla piesardzība, jo sabiedrības konsenss un harmonija demokrātiskā iekārtā ir tikai relatīvas vērtības" (sk.: Levits E. "Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā" // "Cilvēktiesības Latvijā un pasaulē", I. Ziemeles redakcijā. Rīga, 2000, 286.-287. lpp.).

3.3.

Lai pārbaudītu apstrīdētajās normās ietverto ierobežojumu samērīgumu ar minēto leģitīmo mērķi, proti, sabiedrības labklājības aizsardzību, ierobežojums jāvērtē saistībā ar nepieciešamību pēc tā demokrātiskā sabiedrībā. Šajā vērtējumā jāņem vērā, vai ar likumdevēja lietotajiem līdzekļiem var sasniegt leģitīmo mērķi; vai mērķi nevar sasniegt ar citiem, indivīda tiesības un likumiskās intereses mazāk ierobežojošiem līdzekļiem un vai labums, ko iegūs sabiedrība, ir lielāks par indivīda tiesībām un likumiskajām interesēm nodarīto zaudējumu. Ja, izvērtējot tiesību normu, tiek atzīts, ka tā neatbilst vismaz vienam no šiem kritērijiem, tad tā neatbilst arī samērīguma principam un ir prettiesiska [sk. Satversmes tiesas spriedumu lietā nr. 2001-12-01, secinājumu daļas 3.1. punktu // Latvijas Vēstnesis, 20.03.2002, nr. 44 (2619)].

Satversmes tiesa piekrīt Saeimas viedoklim, ka augstākās izglītības un zinātnes attīstības nolūkos nepieciešams nodrošināt jaunākās paaudzes speciālistiem iespēju pretendēt gan uz valsts zinātnisko institūciju un augstskolu vadošajiem administratīvajiem un vēlētajiem amatiem, gan arī uz iepriekš minētajiem akadēmiskajiem amatiem. Taču galvenajam kritērijam šo amatu ieņemšanā ir jābūt pretendenta kvalifikācijai un spējām.

Saskaņā ar Augstskolu likuma 28. panta pirmo daļu profesoram jābūt savā nozarē starptautiski atzītam speciālistam, kas veic mūsdienu līmenim atbilstošu zinātniskās pētniecības vai mākslinieciskās jaunrades darbu un nodrošina augstas kvalitātes studijas attiecīgajā zinātnes vai mākslas apakšnozarē. Ministru kabineta 2001. gada 9. septembra noteikumi nr. 391 "Profesora un asociētā profesora amata pretendenta zinātniskās un pedagoģiskās kvalifikācijas novērtēšanas kārtība" paredz ļoti augstus nepieciešamās kvalifikācijas kritērijus. Profesora un asociētā profesora amata pretendenta darbības atbilstību nosaka, ņemot vērā viņu zinātniskās publikācijas izdevumos, kuri iekļauti Latvijas Zinātnes padomes apstiprinātajā vispārārtzīto recenzējamo zinātnisko izdevumu sarakstā, kā arī viņu piedalīšanos starptautiskajās

zinātniskajās konferencēs un starptautiski finansētu pētījumu projektos un programmās. Kā obligāts priekšnoteikums tiek izvirzīta pretendentu piedalīšanās jauno zinātnieku - doktoru sagatavošanā. Pie tam profesora vai asociētā profesora amata pretendenta zinātnisko un pedagoģisko kvalifikāciju novērtē attiecīgās nozares profesoru padome.

Atbilstoši likumam "Par zinātnisko darbību" arī zinātniekam tiek izvirzītas ļoti augstas kvalifikācijas prasības. Saskaņā ar šā likuma 11. pantu zinātnisko (doktora un habilitēta doktora) grādu piešķir personām, kas patstāvīgi veikušas oriģinālu pētījumu, kura rezultāti atzīstami par nozīmīgu ieguldījumu zinātniskās problēmas izpētē un kurš satura un metodoloģijas ziņā atbilst vispārpieņemtiem starptautiskajiem attiecīgās nozares standartiem. Pētījumu rezultātu atbilstību starptautiskajiem standartiem vērtē neatkarīgi starptautiskie eksperti.

Par to, ka apstrīdētajās normās minētie ierobežojumi izrādījušies nepiemēroti Saeimas izvirzītā mērķa sasniegšanai, liecina Augstākās izglītības padomes pētījumi. Proti, Latvijas augstskolās kopš 1995. gada, kad tika noteikti vecuma ierobežojumi, joprojām turpinās augstākā akadēmiskā personāla novecošanās - 31 procents augstskolās strādājošo profesoru ir vecāki par 60 gadiem, trīs ceturtdaļas – vecāki par 50 gadiem, bet tikai 2 procenti - jaunāki par 40 gadiem (*sk.: Rivža B., Kondratovičs U. Latvijas universitātes jaunajai Eiropai // Latvijas Vēsture, 2003, nr. 1 (49), 10.lpp.*). Savukārt uz 491 valstij nepieciešamo profesora amata vietu līdz 2002. gada beigām bija ievēlēti tikai 295 profesori (*sk. Saeimas 2003. gada 17. janvāra atbildes raksta nr. 1-1/7 pielikumu, lietas 1. sējumu, 152. lpp.*). Tātad profesoru skaits nav pietiekams, lai nodrošinātu augstākās izglītības un zinātnes darbību un atjaunošanos.

Īstenojot kārtību, saskaņā ar kuru izšķirošais kritērijs noteikta akadēmiskā vai zinātniskā amata ieņemšanai ir tikai personu vecums, nevis profesionālās spējas, nav iespējams panākt pilnvērtīgu augstākās izglītības un zinātnes attīstību. "Pilnīgi *izslēgti* ir ierobežojumi, kas balstās uz pieņēmumu par cilvēka *garīgo spēju* automātisku samazināšanos novecojot. Pirmkārt, cilvēku garīgā attīstība vecumā ir ļoti dažāda, un vispārīgs pieņēmums par garīgo spēju samazināšanos ir pārāk nedrošs un neprecīzs, lai uz šī pamata varētu akceptēt vispārējus pamattiesību ierobežojumus. Otrkārt, šāds pieņēmums arī normatīvi būtu uzskatāms par nepieļaujamu, jo tas būtu pretrunā ar filozofiskajiem priekšstatiem par cilvēka cieņu (*human dignity*). Treškārt, normatīvais priekšstats par cilvēka ideālu (*Menschenbild*) nepieļauj cilvēka pamattiesību apjomu padarīt atkarīgu no vispārīgi prezumētām spējām un inteliģences (kas ir ļoti dažādas

visos vecumos)." [Levits E. *Par tiesiskās vienlīdzības principu // Latvijas Vēstnesis, 08.05.2003, nr. 68 (2833).*] Tādējādi apstrīdētajās normās noteiktais vecuma ierobežojums pats par sevi ir nepietiekams, lai kalpotu par konkrētas profesijas, amata vai nodarbošanās aizlieguma vispārēju kritēriju.

Viens no galvenajiem priekšnoteikumiem, lai augstākās izglītības un zinātnes jomai piesaistītu kvalificētus jaunākās paaudzes speciālistus, kas laika gaitā varētu aizstāt vecākās paaudzes zinātniekus, ir gan zinātnes attīstībai nepieciešamais materiāltehniskais nodrošinājums, gan arī pienācīgs jauno speciālistu atalgojums. Pretējā gadījumā - ņemot vērā to, ka atalgojums nevalstiskajā sektorā ir daudzkārt lielāks un līdz ar to arī zinātnieku prestižs sabiedrībā ir zems - ir grūti izraisīt jaunākās paaudzes speciālistos vēlmi pievērsties zinātnei.

Saeimas plenārsēdē 1996. gada 6. jūnijā, kad tika apspriesti grozījumi likumā "Par zinātnisko darbību", par šādas situācijas iespējamību brīdināja deputāts Guntars Grīnblats, sakot, ka zemā atalgojuma dēļ "jaunatne šodien nemaz nav ieinteresēta strādāt" zinātnes jomā. Deputāts paredzēja: "Latvijā paliks ārkārtīgi maz šo vadītāju, pētnieku, kuri ir habilitētie doktori un kuri var vadīt jauno zinātnieku, doktoru darbus. Tātad iznāk, ka arī ar to mēs padzenam, kā saka, vecos ļaudis, bet viņu vietā jaunus mēs nedabūsim." (*Sk. lietas 1. sējumu, 227. lpp.*)

Lai gan Latvijas Zinātnes padomes 1998. gadā izstrādātā Latvijas Republikas Zinātnes attīstības nacionālā koncepcija paredzēja nepieciešamību līdz 2001. gadam nodrošināt valsts finansējuma apjomu zinātniskās darbības nodrošināšanai 0,8 procentu apmērā no valsts iekšzemes kopprodukta un tālāku pieaugumu 0,1 procenta apmērā no iekšzemes kopprodukta katru gadu, šāda attīstība valstī nav panākta. Atbilstoši valsts budžetam programmai "Zinātne" piešķirto finanšu līdzekļu apmērs 1998. un 1999. gadā bija 0,22 procenti no valsts iekšzemes kopprodukta, 2000. gadā - 0,20 procenti, bet 2001. gadā - 0,18 procenti (*sk. Izglītības un zinātnes ministrijas 13.02.2003. vēstuli nr. 1-17/253 Satversmes tiesai, lietas 2. sējumu, 111. lpp.*). Pašlaik Latvijā zinātnei piešķirtais valsts finansējums ir relatīvi vismazākais, salīdzinot ar pārējām Eiropas Savienības kandidātvalstīm [*sk. LZA prezidenta prof. J. Stradiņa ievadrunu LZA pavasara pilnsapulcē 2003. gada 10. aprīlī // Latvijas Vēstnesis, 15.04.2003, nr. 58 (2823)*].

LU, RTU, LMA un LLU prakse liecina, ka pēdējos gados attiecībā uz izsludinātajiem akadēmiskajiem amatiem trūkst konkurences. Pretendentu skaits parasti nepārsniedz vakanto amata vietu skaitu, bet dažos gadījumos pat trūkst

pretendentu visām izsludinātajām vakantajām vietām (*sk. lietas 2. sējumu, 89. un 93. lpp., 3. sējumu, 33. lpp.*). Šādos apstākļos ir nepieļaujami liegt personām, neņemot vērā to spējas un kvalifikāciju, pretendēt uz apstrīdētajās normās minētajiem amatiem tikai tādēļ, ka tās sasniegušas 65 gadu vecumu. Tāpēc pamatots ir izglītības un zinātnes ministra Kārļa Šadurska viedoklis, ka pašreizējā kārtība var novest pie situācijas, kad mācībspēku trūkums atsevišķās augstskolās varētu radīt draudus to pastāvēšanai (*sk. 2003. gada 22. aprīļa vēstuli nr. 1-17/364, lietas 3. sēj., 33. lpp.*).

Ierobežojot pēc vecuma to personu loku, kuras var pretendēt uz apstrīdētajās normās minētajiem amatiem, nav iespējams sekmēt valsts noteiktā mērķa - augstākās izglītības un zinātnes attīstības - sasniegšanu. Likumdevējs, lai panāktu izglītības un zinātnes nodrošināšanu ar jauniem speciālistiem, var izmantot citus, cilvēka pamattiesības un cieņu mazāk aizskarošus līdzekļus. Iespējams, ka noteiktu vecumu sasniegušas personas apstrīdētajās normās minētajos amatos varētu ievēlēt uz īsāku termiņu.

Saskaņā ar likuma "Par zinātnisko darbību" 28. panta otro daļu valsts zinātnisko iestādi vada direktors, kuru ievēlē zinātnieku koleģiālā pārvaldes institūcija (dome, padome, senāts) un apstiprina amatā izglītības un zinātnes ministrs vai cits attiecīgs ministrs. Savukārt šā panta ceturrtā daļa noteic, ka direktoru no amata atbrīvo valsts zinātniskās iestādes nolikumā noteiktajā kārtībā.

Tiesai iesniegtā Latvijas Organiskās sintēzes institūta (direktors E. Lukevics) statūtu kopija liecina, ka institūta zinātniskā padome ir tiesīga pieņemt lēmumu "par institūta administratīvās vadības struktūru, skaitlisko un personālsastāvu", kā arī noteikt institūta direktora pienākumus un tiesības (*sk. lietas 1. sējumu, 108. - 109. lpp.*). Tomēr institūta statūtos nav paredzētas ne direktora amata pretendentiem izvirzāmās prasības, ne ievēlēšanas kārtība, ne termiņš, uz kādu direktoru ievēlē amatā, ne arī kārtība, kādā direktoru atlaiž no darba. Savukārt citu zinātnisko institūciju statūtos administratīvo amatu ieņemšanas kritēriji ir daudz detalizētāki. Piemēram, RTU Neorganiskās ķīmijas institūta statūti paredz, ka institūta direktoru, aizklāti balsojot, ievēlē amatā konkursa kārtībā uz pieciem gadiem. Turklāt zinātniskā padome ir tiesīga lemt par direktora pirmstermiņa vēlēšanām un grozījumiem administratīvā personāla sastāvā. **Tāpēc, lai nodrošinātu atklātību un vienotu prasību izvirzīšanu valsts zinātnisko institūciju administratīvo amatu pretendentiem, Satversmes tiesa uzskata, ka attiecībā uz viņiem, tāpat kā profesoru un asociēto profesoru**

amatu pretendentiem, normatīvajos aktos būtu jānoteic precīzāki kvalifikācijas kritēriji.

Galvenajam kritērijam, lai personas varētu pretendēt uz apstrīdētajās normās minētajiem akadēmiskajiem un administratīvajiem amatiem, jābūt nevis šo personu vecumam, bet gan to spējām un kvalifikācijai, kā to paredz Satversmes 106. pants. **Līdz ar to apstrīdētajās normās paredzētie aizliegumi, kas ierobežo Satversmes 106. pantā garantētās pamattiesības vecuma dēļ, neatbilst samērīguma principam.**

4.

Konstatējot apstrīdēto Augstskolu likuma un likuma "Par zinātnisko darbību" normu neatbilstību kaut vienam Satversmes pantam, tās atzīstamas par prettiesiskām un spēkā neesošām. Līdz ar to nav nepieciešams vērtēt šo normu atbilstību Satversmes 91. pantam.

Nolēmuma daļa

Pamatojoties uz Satversmes tiesas likuma 30. - 32. pantu, Satversmes tiesa nosprieda:

atzīt Augstskolu likuma 27. panta ceturtās daļas pirmo teikumu un 28. panta otrās daļas vārdus "vai uz laiku līdz 65 gadu vecuma sasniegšanai" un likuma "Par zinātnisko darbību" 29. panta piektās daļas pirmo teikumu par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 106. pantam un spēkā neesošu no sprieduma pasludināšanas brīža.

Spriedums stājas spēkā tā pasludināšanas brīdī. Spriedums ir galīgs un nepārsūdzams.

Spriedums pasludināts Rīgā 2003. gada 20. maijā.

Tiesas sēdes priekšsēdētājs

Aivars Endziņš